

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, PROSINAC 1964. GODIŠTE XII

O PRIRODI JEZIČNOGA RAZVOJA*

Radoslav Katičić

Bez posebna povoda nitko nije svjestan svojega jezika, nego ga poistovjećuje sa stvarnošću, baš kao što nismo svjesni zračnoga mora na dnu kojega živimo i u neposrednu doživljavanju smatramo ga praznim prostorom. Tek dodir s drugim ili drugačijim jezikom dovodi do toga da se stvaraju neke predodžbe o jeziku, i to više o tuđem nego o vlastitom. No razvoj jezika ne uočuje nitko i samo se uz težak napor možemo prisjetiti da su ljudi oko nas i da smo mi sami nekada u nekim pojedinostima drugačije govorili. Tek ako uzmemo u ruke knjige štampane u drugoj polovici prošloga stoljeća, vidjet ćemo kako se književni jezik u tom nimalo dugom povijesnom razdoblju u mnogočemu izmijenio, a da ljudi u tim godinama nikada nisu neposredno osjetili da se jezik kojim govore i pišu mijenja i mislili su u starosti da se služe jezikom djetinjstva i mladosti. A ipak danas svi znaju da se jezik neprekidno mijenja i u svim razgovorima o književnom jeziku i njegovim normama to se iznosi i ističe kao činilac koji otežava pa čak i onemogućuje utvrđivanje jasnih i čvrstih norma. Nastavnici materinjega jezika osjećaju da neprekidni njegov razvoj posebno otežava njihov posao i da je baš zbog toga njihov predmet za nastavnika jedan od najtežih¹. Zanimljivo je da je pojava koju nitko neposredno ne osjeća niti može po prirodnom toku stvari osjećati danas postala tako važna u jezičnoj svijesti naše sredine da u razmišljanju mnogih o književnom jeziku zauzima središnje mjesto i da je prosvjetni radnici osjećaju kao jedan od bitnih izvora velikih teškoća što ih susreću u vršenju svojega nimalo lakoga zvanja. Već zbog toga bit će vrijedno da se pozabavimo samom pojavom jezičnoga razvoja, da pokušamo nešto kazati o njezinoj prirodi i da vidimo hoće li nam to pomoći da bolje razumijemo kako

* Teoretsko raspravljanje u ovom članku bit će u sljedećem broju Jezika ilustrirano konkretnim primjerima.

¹ Usp. članak u Školskim novinama od 1. I 64, str. 5.

taj razvoj utječe na stvaranje književnoga jezika i zašto se tako često spominje u raspravama o njemu.

Činjenici da je danas razvoj jezika gotovo u svačijim ustima uzrok je svakako velik napredak jezične znanosti u prošlom stoljeću. Do tada su ljudi vjekovima živjeli i ne sluteći da se jezici mijenjaju, uvjereni da na svijetu postoje samo uvijek isti različiti i nepromjenljivi jezici i govori. No u prošlom stoljeću nauka je otkrila i dokazala da se svi oblici ljudskoga govora neprekidno mijenjaju i da je svaki od njih samo prijelaz od starijega nekog oblika mlađemu. Kao što to obično biva, ta je važna naučna spoznaja tek nakon pedeset do sedamdeset godina postala općom svojinom školovanih ljudi, pa je stoga baš sada mogla postati omiljelo tumačenje naših teškoća na području jezične kulture. Utjecajem lingvističkih spoznaja može se međutim tumačiti samo prisutnost svijesti o jezičnom razvoju, ali ne i važnost koju je poprimila u raspravljanju o književnom jeziku, niti se tako može ocijeniti naučna valjanost razloga koji se na taj razvoj pozivaju. Potrebno je stoga da se prvo steknu ispravne predodžbe o samoj toj pojavi.

Kada želimo govoriti o jeziku, nalazimo se u sasvim neprirodnu položaju. Jezik je naime prikladan da se njime govori o svim djelatnostima ljudskim, samo ne o jeziku jer njega je čovjek po prirodnom stanju stvari samo izuzetno svjestan kao svoje djelatnosti, a govori o njemu samo u vrlo ograničenim okvirima. Da bi mogla proučavati jezik i govoriti o njemu, nauka o jeziku mora stvoriti poseban jezik koji će biti prikladan za tu svrhu. Takav prerađen i umjetno stvoren jezik na kojem se dobro može govoriti o jeziku zove se *metajezik* ili *pajezik*. Da bi se mogle izložiti neke misli o pojavi jezičnoga razvoja, potrebno je da se uvedu bar neke osnovne riječi suvremenoga metajezika. *Jezična pojava* osnovni je predmet nauke o jeziku ili lingvistike. To je jedna od čovjekovih djelatnosti, njegova najosnovnija i najvažnija djelatnost u kojoj se služi znakovima (simbolička djelatnost)². Jezična pojava može se dakle opravdano nazvati *jezičnom djelatnošću*. Ona se može proučavati s vrlo različitih gledišta: proučavaju je razne nauke od fizike i fiziologije do psihologije, filozofije, sociologije i povijesti. Jedna je od njih dakako i lingvistika. Jezična djelatnost kao predmet svake nauke koja je proučava određena je gledištem s kojega je ta nauka promatra. Lingvistika najizravnije gleda na njezinu prirodu kao najvažnije čovjekove simboličke djelatnosti. Ona je promatra kao djelatnost sporazumijevanja, priopćavanja obavijesti. Stoga lingvistika spada pod širu i općenitiju naučnu disciplinu, teoriju obavijesti koja se bavi svakim takvim priopćavanjem bez obzira da li se ono vrši jezikom ili drugim sredstvima³. U jezičnoj djelat-

² Zanimljivo raspravlja o simboličkoj djelatnosti čovjekovoj M. Marković, »Dijalektička teorija značenja«, Beograd, 1961.

³ O toj teoriji i čitavom području srodnih pitanja pišu vrlo stručno, a sasvim pristupačno autori zbornika *Strojno prevođenje i statistika u jeziku*, Naše teme, 1959, 6, str. 103–298 s bogatom bibliografijom. O strujanjima u suvremenoj lingvistici može se sada svatko obavijestiti kod M. Ivić, »Pravci u lingvistici«, Ljubljana, 1963, a o pojedinim autorima s više pojedinosti u »Suvremenoj lingvistici«, sv. 1 i 2 koja se štampa kao skripta i prodaje na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

nosti obavijest se priopćuje govorom. Takvo je priopćenje *govorni akt*. Govor se sastoji od niza govornih akata. U svakom od njih govornik priopćava neku obavijest slušaocu. To je priopćavanje prenošenje vijesti. Obavijest i vijest obične su riječi našega književnoga jezika i zato se ove rečenice mogu donekle razumjeti bez ikakva tumačenja. No puni smisao može im razabrati samo onaj koji zna da su ovdje upotrijebljene kao termini obavijesne teorije. Kao takvi te riječi imaju posebno značenje. *Obavijest* jesu podaci što se daju u obliku znakova npr. glasova, slova, riječi. Količina obavijesti je izmjerljiva. *Vijest* je vjerojatnosno uvjetovan, tj. organiziran vremenski slijed ili uzastopnost obavijesnih podataka. Svaka vijest ima neku količinu obavijesti. Kao termin teorije obavijesti vijest se odnosi na svako zamislivo priopćavanje obavijesti. U lingvistici gdje je riječ o jezičnoj djelatnosti odgovara joj termin *postava*. Prenoseći vijest govornik odašilje neku supstanciju tako organiziranu da sadrži obavijest, a slušalac je prima. U običnom govoru supstancija su zvučni valovi, ali to može biti i neki materijal od kojega se nejednoliko odbijaju svjetlosni valovi pa se onda govori o pismu. Koja se god fizička supstancija prenosila: zvučni, svjetlosni valovi, električna struja, elektromagnetski valovi ili što drugo, uvijek susrećemo načelno jednak govorni akt. Također je svejedno koliko vremena prođe od odašiljanja do primanja. Bili to dijelovi sekunde kao u običnom razgovoru ili tisućljeća kao u čitanju natpisa na egipatskim piramidama, bitna se svojstva govornog akta time ne mijenjaju. Supstancija koja je tako organizirana da sadrži obavijest pa se stoga može njome prenositi vijest zove se *tekst*. Pri tom je svejedno da li su organizirani zvučni, svjetlosni ili elektromagnetski valovi. U govornom aktu dakle govornik odašilje tekst, a slušalac ga prima. Može se dakako desiti da govornik odašalje tekst, ali ga slušalac ne primi: zato što ga je nešto u tom omelo ili spriječilo, ili zato jer slušaoca i nema. Takav ćemo govorni akt nazvati prekinutim. Ako u govornom aktu uopće nema slušaoca, govornikov je govor imao svrhu da izrazi vlastite misli i osjećaje, a ne da ih priopći. Ipak je samo slučaj što nijedan slušalac nije primio tekst. Svako jezično izražavanje izvodi se kao priopćavanje i ono to u svakom času može postati.

Da bi supstancija mogla sadržavati obavijest i tako služiti prenošenju vijesti, mora biti posebno organizirana. Ta organizacija zove se *jezik*. Jezik je lingvistički termin i odnosi se samo na jezičnu djelatnost. U teoriji obavijesti odgovara mu termin *kód* koji se odnosi na svako zamislivo priopćenje obavijesti. Ako dva teksta imaju organizaciju istih svojstava, kažemo da su na istom jeziku. Organizacija je uvijek dogovorna, moraju je znati i govornik i slušalac da bi prvi mogao proizvesti tekst, a drugi ga raščlaniti i tako prepoznati njegovu organizaciju. Ta je organizacija proizvoljno odabrana, ona nije jednoznačno određena ni psiho-fiziološkom prirodom govornikovom i slušaočevom ni fizikalnom prirodom teksta, a to znači da je i govornik i slušalac moraju posebno naučiti. Kad to ne bi bilo tako, obavijest sadržana u tekstu bila bi određena od činilaca nezavisnih od govornika i takav mu jezik ne bi mogao služiti da njime

prenosi vijesti potrebne za ispravno odvijanje društvene djelatnosti. Tekst je dakle neka fizička supstancija organizirana kao postava (vijest), tj. tako da sa-
drži obavijest, a jezik je proizvoljna i dogovorna (arbitrarna i konvencionalna)
organizacija teksta. Jasno je da se jezik ostvaruje samo u tekstu, pa se zato samo
po tekstovima može proučavati. Skup tekstova po kojima se proučava zove se
korpus.

Bilo je potrebno da se malo opširnije raščiste pojmovi pomoću kojih se može
govoriti o jezičnoj pojavi da uvijek bude jasno i nedvosmisleno ono što se ka-
zuje. Tek sada se može postaviti pitanje što je zapravo razvoj jezika. Nema
sumnje da se pri tome misli na promjene koje nastaju u vremenu. Potrebno je
stoga da se utvrdi kako se jezična aktivnost smještava u vremenu. Odmah će
se pokazati da se u vremenu ne odvijaju samo promjene u jezičnoj djelatnosti
nego i sam govorni akt, jer od početka odašiljanja teksta do svršetka njegova
primanja mora proći nešto vremena. No ne samo odašiljanje i primanje teksta,
njegova proizvodnja i raščlamba, nego i sama njegova organizacija odvija se u
vremenu. Neka organizirana i zbog toga obavijesna svojstva javljaju se ispred
i prije drugih, a neka opet iza i poslije drugih. Taj prostorno-vremenski redo-
slijed obavijesnih svojstava supstancije organizirane u tekst i sam je dio proiz-
voljne i dogovorne njezine organizacije. Mora se dakle razlikovati vrijeme u
kojem se događa govorni akt i vrijeme koje je potrebno da se proizvedu ili rašč-
člane sva obavijesna svojstva teksta u njihovu obavijesnu redoslijedu bez obzira
u koliko se govornih akata to ponavljalo. Tako je jedna veličina vrijeme koje
je potrebno da se napiše i pročita Tolstojev »Rat i mir«, pri čemu valja uzeti u
obzir da čovjek mora jesti i spavati, a u normalnim prilikama može samo dio
dana posvetiti čitanju, a druga opet vrijeme koje je potrebno da se proizvedu i
raščlame sva obavijesna svojstva Tolstojeva teksta u njihovu redoslijedu bez
obzira na razdoblja u kojima se ta djelatnost prekida. No i sama supstancija kad
je jednom organizirana kao tekst traje dalje u vremenu, duže ili kraće već prema
svojim fizikalnim i kemijskim svojstvima, bez obzira na to kada i koliko puta
je bila primljena i raščlanjena. Ako su tekst zvučni valovi, trajat će samo koju
sekundu, ali ako je materijal o koji se odbijaju svjetlosni valovi, može trajati
tisućljećima. Kada se riječi prepisuju ili pamte, pa ponavljaju, proizvode se novi
tekstovi kojima se prenosi ista vijest. Kada tko danas čita Homerova djela u
originalu, možemo kazati da se preko stoljeća odvija jezična djelatnost između
Homera i njegova današnjeg čitaoca. Ali tekst koji slušalac prima nije proizveo
sam Homer. Tekst ili tekstovi koje je on proizveo trajali su neko vrijeme i onda
nestali. Ali su se i dalje proizvodili tekstovi koji su sadržavali istu vijest, bilo
da se vijest učila napamet i novi tekstovi proizvodili recitacijom, bilo da se stariji
tekst prepisivao. Homerova vijest priopćava se današnjem čitaocu nizom uza-
stopnih tekstova. Govorni akti u kojima se prenosi ista vijest jesu *povezani go-
vorni akti*. Možemo dakle reći da se jezična djelatnost između Homera i dana-
šnjega njegova čitaoca odvija u povezanim govornim aktima. Skup uzastopnih

povezanih govornih akata u kojem je slušalac prethodnoga istovetan s govornikom slijedećega zvat ćemo *složeni govorni akt*. Između Homera i njegova današnjeg čitaoca odvija se dakle složeni govorni akt u kojem je Homer govornik, a čitalac je slušalac. Složeni govorni akt odvija se i između Tolstoja i njegova čitaoca ako ovaj ne čita autograf (autorov rukopis) romana. Sve to naravno pod pretpostavkom da je vijest u svim posredničkim govornim aktima bila ista. No nije lako proizvesti novi tekst, osobito ako je ovaj opsežniji, a da se vijest bar malo ne promijeni. Obično će se to dogoditi nehotice, a katkada i namjerno da bi se popravilo nešto što se smatra kao pogreška ili da se u nečem čitaocu olakša razumijevanje. Tako se već s Tolstojem ne odvija potpuno povezan govorni akt, a još manje s Homerom. Kako razlika među neistovetnim vijestima može biti veća ili manja, možemo govoriti o više ili manje povezanim govornim aktima. Po tome je onda i složeni govorni akt više ili manje povezan. Tradicionalna filološka disciplina kritika teksta bavi se time da složeni govorni akt učini što povezanim, a povijest teksta utvrđuje smanjenja povezanosti govornih akata u složenom govornom aktu. Ona se dakle ne bavi samo promjenama koje nastaju za trajanja jednoga teksta, nego još više promjenama koje nastaju zbog nepotpunoga uspjeha u nastojanju da se ista vijest bez ikakvih promjena ostvari u novom tekstu. Tako je opet nova veličina trajanje Tolstojeva rukopisa i drugih tekstova koji prenose istu vijest. U tom trajanju nastaju promjene u samim tekstovima, a i vijest se kod proizvodnje novih tekstova što namjerno što nenamjerno podvrgava nekim promjenama. No sve to nisu promjene u svojstvima organizacije teksta⁴ i zato nisu promjene jezika. Treba dakle utvrditi kakvi se događaji zapravo odvijaju kad govorimo o jezičnom razvoju i što je po tom jezično (lingvističko) vrijeme i kako se mjeri.

Uzmimo sada sve tekstove koji se proizvode u govornim aktima unutar neke društvene zajednice za neko kraće vrijeme njezina postojanja. Ti tekstovi mogu poslužiti kao korpus po kojem se proučava jezik te zajednice, ili njezini jezici, ako ih ima više. Taj se jezik može opisati, i ako je opis dobar, moći će se pomoću njega proizvoditi i raščlanjivati neograničen broj novih tekstova na istom jeziku koji nisu bili obuhvaćeni u korpusu. No ako se stalno po tom opisu proizvode i raščlanjuju tekstovi, doći će vrijeme da tekst proizveden po tom opisu jednom ne će više biti u potpunosti prihvatljiv svim članovima iste zajednice i tekstovi koji se dalje u njoj u govoru proizvode neće se više moći po tom opisu jezika uspješno raščlanjivati. Kad do toga dođe, takav događaj nazivamo *promjenom u jeziku*, skup takvih promjena i njihov redoslijed *jezičnim razvojem*, a nizanje je i odvijanje takvih događaja *jezično vrijeme* ili *vrijeme jezičnog razvoja*.

⁴ Nisu promjene kôda kojim je vijest kodirana.

Važno je pri svemu tome ne smetnuti s uma činjenicu da će se sličan rezultat pojaviti kao posljedica prostornoga pomicanja unutar neke veće jezične i društvene zajednice. Opis kojim se uspješno raščlanjuju tekstovi i proizvode novi izgubit će nešto od svoje upotrebljivosti i morat će se mijenjati čim se nađemo na drugom mjestu. Tada govorimo o dijalekatskim razlikama. Zanimljivo je utvrditi da pomicanje u vremenu dovodi do istih posljedica kao i pomicanje u prostoru. Do njih dovodi i promjena društvene sredine i predmeta razgovora. Jezični razvoj i dijalekatske razlike samo su dva načina na koja se očituje jezična i dijalekatska raznolikost. Pojam prostorno-vremenskoga kontinuuma, koji je pomogao fizici do velikog napretka, može dakle biti koristan i u nauci o jeziku. Pojedini stupnjevi u razvoju kojega jezika nisu dakle drugo nego njegovi vremenski dijalekti, a njegovi su dijalekti prostorni razvoj.

Povezivanje prostorne i vremenske raznolikosti može se nekome činiti kao čisto teoretsko razmatranje bez stvarnoga značenja za razumijevanje jezične djelatnosti. Da to nije tako, može se svako uvjeriti ako pokuša razlučiti jezični razvoj i potiskivanje jednoga dijalekta drugim. Ubrzo će uvidjeti da ono što utvrđujemo kao stariji i mlađi oblik jezika moraju neko vrijeme supostojati i tada su to dva dijalekta. Oni mogu pripadati i dvama područjima, ali mnogo češće pripadaju raznim naraštajima, raznim društvenim slojevima ili pak raznim temama i situacijama. Za to su vrijeme svi ili gotovo svi članovi zajednice dvojezični (ili bolje dvodijalektni). Jezična promjena odvija se dakle kao interferencija (miješanje) dvaju dijalekata. To i ne može drukčije biti jer bi inače nova organizacija tekstova bila nepoznata pa bi jezik postao nerazumljiv. Prvo dakle u stanju dvodijalektnosti svi članovi jezične zajednice, ili bar velika većina njih, nauče oba dijalekta i pravila podudarnosti među njima, pa se uvježbaju u preznakovljivanju vijesti, tj. u prevođenju s jednoga dijalekta u drugi, a onda tek napuste jedan od njih. Ako je to novi dijalekat, onda je naprosto prošlo razdoblje dvodijalektnosti i interferencije, a ako napuste stari dijalekat, došlo je do jezične promjene. Takvo dijalekatsko supostojanje između starijega i mlađeg oblika jezika mora se pretpostaviti od samoga početka. Inovacija, jezična promjena zapravo i nije promjena nego uvođenje novoga jezika, novog tipa organizacije tekstova koja neko vrijeme postoji pored stare. Tek ako je uspije istisnuti, događa se ono što zovemo promjenom ili inovacijom. Morao je jednom postojati govornik koji je ne oponašajući nikoga sam od sebe počeo proizvoditi južnoslavenske tekstove u kojima se ne razlikuju obvezatno tvrdi i meki samoglasnici ili takve u kojima se poluglas u nekim položajima gubi, a u drugima identificira sa *a* ili opet takve hrvatskosrpske tekstove u kojima se *l* na kraju sloga identificirao sa *o*. Takvi govornici ne mijenjaju jezik, nego uvode novi. Jer čak i u korpusu njihovih vlastitih tekstova moraju neko vrijeme supostojati tekstovi na oba jezika: njegovom starom jeziku i novom koji je upravo uveo. Neko će vrijeme oni možda biti ravnopravni, a onda će se svaki od njih vezati za neku situaciju. Kad to tako ne bi bilo, ni sam tvorac novoga je-

zika⁵ ne bi mogao dobro naučiti i uvježbati preznakovljivanje vijesti iz jednog jezika u drugi. Upravo potreba preznakovljivanja s jednog jezika na drugi može objasniti pravilnost jezičnih promjena koje se pojavljuju ako novi jezik istisne stari. Važno je pri tom da se novi jezik ne uvodi kao promjena staroga, nego nastaje pored njega i neko vrijeme s njim supostoji. Nije bitno da li jedan član govorne zajednice uvodi novi jezik i drugi ga prihvaćaju od njega ili ga u istoj situaciji uvodi više članova, jedan nezavisno od drugoga. Razlika između novog i starog jezika ne može u običnim prilikama biti velika jer bi inače bilo previše naporno da se nauči preznakovljivati. Zanimljivo je utvrditi da za govornu zajednicu nema nikakve razlike da li je novi jezik koji njen pripadnik sam stvorio ili od drugdje donio, osim što je u prvom slučaju preznakovljivanje u pravilu lakše i jednostavnije. Lingvistika međutim baš po tome razlikuje *unutrašnji* (samostalni, spontani) jezični razvoj i *vanjski* jezični razvoj (preuzimanje drugoga jezika ili razvoj pod njegovim utjecajem). Tu se opet pokazuje povezanost prostorne i vremenske raznolikosti jezika jer se kriteriji za razlikovanje dvaju tipova jezičnoga razvoja dobivaju na temelju prostornih podataka. Odlučno je da li je novi jezik nastao na području staroga ili izvan njega. Ako jedan član donese izvana novi jezik koji se toliko razlikuje od staroga da se preznakovljivanje može naučiti samo s naporom, taj će novi jezik u običnim prilikama uskoro biti potisnut iz upotrebe u zajednici. No ako vanjske prilike djeluju tako da članove zajednice potiču na taj napor i učine da se on naknađuje kakvim dobitkom, može se desiti da se novi jezik održi ili čak da potisne stari. Tada ne govorimo o razvoju jezika, nego o napuštanju staroga i prihvaćanju novoga. Ako su stari i novi jezik genetski srodni i razlike među njima male, govorimo o promjeni dijalekta.

Zanimljivo je i važno pitanje zašto se jezik neprekidno mijenja. Odgovor koji bi objašnjavao sve potankosti jezična znanost za sada još ne može dati. Ipak ona može o tom pitanju već mnogo kazati. Dio odgovora sadržan je već u onom što smo do sada iznijeli. Jezik kojim se neka zajednica služi ne može biti u svako vrijeme jednak, jer unutar zajednice uvijek postoji više jezika i oni jedan drugoga potiskuju. U istom korpusu susrećemo tekstove organizirane prema raznim jezicima. Čak dolazi do interferencije raznih jezika u organizaciji istoga teksta. Time se ne objašnjava zašto povremeno govornici sami i ne povodeći se ni za kim uvode nove jezike. Ti se jezici samo u malo svojstava razlikuju od starih kojima su se govornici do tada služili i sigurno su oni govornicima po nekim svojim svojstvima prikladniji i lakše upotrebljivi. Može se pokazati da većina prijelaza na mlađe jezično stanje omogućuje da se s manje napora prenese jednako

⁵ Po uobičajenoj terminologiji ovdje bi trebalo reći »dijalekta«, ali i dijalekat je prema naprijed danoj definiciji jezik. Govoreći ovdje o jeziku dajemo mu samo ono značenje koje taj termin ima u našem metajeziku. Inače u običnoj upotrebi (tradicionalnom metajeziku) nije moguće odrediti razliku između genetski srodnog jezika i dijalekta osim po subjektivnoj ocjeni veličine razlike između dva tipa organizacije tekstova i isto tako subjektivnoj ocjeni njihove društvene važnosti.

ili čak više obavijesti nego prije. Promjene dakle idu za povećanjem ekonomičnosti jezika, tj. uspostavljaju skladniji razmjer između količine obavijesti i napore koji je potreban za njezino priopćavanje. No daleko smo još od toga da bismo mogli na taj način objašnjavati sve potankosti jezičnoga razvoja, a to znači da još ne možemo pretkazivati budući razvoj osim u najopćenitijim crta- ma. Nesumnjivo se može utvrditi tendencija da duljina teksta bude obrnuto razmjerna čestoti vijesti, tj. što je vijest češća, tekst teži da bude kraći. Tu se nalazi i odgovor na pitanje kako to da jezici tisućljetnim razvojem, ako se kreće u tom smjeru, nisu još dostigli takav stupanj usklađenja i unutrašnje ravnoteže da dalji razvoj postaje nepotreban. To se nije dogodilo i nikada se neće dogoditi jer se čestota vijesti neprekidno mijenja. Čestota vijesti ne zavisi naime od svoj- stava jezika nego od društvene djelatnosti zajednice, a ta je podložna stalnim promjenama. Promjenljiva je čestota vijesti transmisija preko koje razvoj društva djeluje na razvoj jezika i određuje mu smjer. Koliko god je ta veza nesumnjiva, njezin je učinak vrlo teško pretkazati jer su odnosi u jezičnoj strukturi raznoliki, mnogobrojni i isprepleteni pa ih nije moguće pregledati niti utvrditi sve njihove međuzavisnosti. Stoga se događa da jednaka promjena u čestoti vijesti može do- vesti do uravnoteženja priopćene obavijesti i utrošenog napora vrlo različitim promjenama i u vrlo različitim rokovima. No suvremena znanost i u njezinu okviru nauka o jeziku počela je već razvijati i takve metode koje će u dogljednoj budućnosti, po svemu se čini, omogućiti da se i razvoj jezika pretkazuje s uspje- hom koji je sada još nezamisliv⁶.

Poznavanje nekih osnovnih svojstava jezičnoga razvoja omogućuje da se objasni zašto ga nitko ne osjeća premda on stalno teče. Suvremeni jezični razvoj ne može se naime osjetiti drugačije nego kao jezična (dijalekatska) raznolikost. A tako ga vrlo živo osjećamo. Svi mi znamo da nam bake drukčije govore nego ostali članovi obitelji, svi znamo da i mi i drugi u raznim prilikama i o raznim predmetima različito govorimo. No čestotni se odnosi u upotrebi raznih jezika neprekidno, ali lagano i neprimjetno mijenjaju. Jedan se jezik upotrebljava sve više, a drugi sve manje. Pojednosti toga kretanja katkada osjetimo. Čudimo se kakvim to jezikom netko govori u nekoj prilici, u nekom društvu ili o nekom predmetu. Negodujemo ili uživamo, već prema stavu i ukusu, ali nikad ne uoču- jemo razvoj nego samo supostojanje različitosti. To je zato tako jer je nemoguće pregledati čitavo kretanje i razabrati njegov smjer.

Razumljivo je također zašto se u današnjim razgovorima o književnom jeziku tako često poziva na taj razvoj, zašto nastavnici razvoj osjećaju kao izvor znatnoga dijela svojih teškoća. Od lingvistike prošloga stoljeća naučili smo da se jezik stalno razvija, da je taj razvoj nezaustavljiv i neumitan i stoga svako shvaćanje o tom kako da se uredi naš književni jezik dobiva jako na utjecaju ako uspije uvjeriti sve zainteresirane da stoji na strani toga neumitnoga razvoja.

⁶ O prvim rezultatima rada na objašnjenju glasovnoga razvoja mogu se sada dobiti osnovni podaci iz dva priloga o A. Martinetu u »Suvremenoj lingvistici«, 1.

A ono o čem se zapravo radi konkretno i stvarno nije tajnoviti i silni jezični razvoj mladogramatičara nego izbor jednog od sadašnjih jezika (dijalekata) koji u našoj sredini postoje i upotrebljavaju se i njegovo podizanje u privilegirani položaj književnoga jezika. Radi se o tome hoće li to biti onaj koji predviđa *u vezi toga* ili koji od onih u kojima je takva veza nemoguća, hoće li to biti onaj u kojem se *koristiti* slaže s akuzativom itd. To znači da se mnogi nadaju da svoj jezik mogu učiniti književnim. Čine to zato jer se žele riješiti napora koji je potreban da bi se naučilo preznakovljivati vijesti iz vlastitih jezika, a svatko ih ima nekoliko, u književni jezik. Prema tome stalno pozivanje na nužni razvoj jezika nije drugo nego jedna od pojava kojima se očituje današnja naša jezična anarhija i ono što zovemo niskom razinom pismenosti. Ne treba stoga da nastavnici materinjega jezika misle kako im kraj ionako nedovoljne jezične kulture učenika i čitave sredine posao otežava još i stalni razvoj jezika jer to često pozivanje na razvoj jezika i jako izražena svijest o njemu nisu nego izraz te iste nedovoljne jezične kulture. Isto je tako jasno da se izlaz iz današnjega nepovoljnog položaja ne može tražiti, kako to neki misle, u tom da norme književnoga jezika u korak prate razvoj ili mu čak nastoje utabati put. To naime može dovesti samo do povećanja vremenske, a i prostorne raznolikosti dijalekata, dakle upravo do onoga što normirani književni jezik treba da spriječi koliko je u svakoj jezičnoj i društvenoj situaciji moguće. Osnovni je zadatak književnoga jezika da umanjí što je god više moguće prostornu i vremensku raznolikost jezičnih oblika. Pri tom nije bitno da se ta raznolikost posve *ukloni* nego da se *premosti* time što postoji opće priznati jezik, što jedinstveniji, u koji se može preznakoviti svaka vijest. Izlaz iz nevolje leži samo u učvršćivanju norme i u tom da se pronalaze načini kako bi se ona mogla što bolje i lakše naučiti. Dodatni napor koji je zato potreban mora dovesti do prednosti koje ga opravdavaju. Tu smo došli do samoga korijena svih pojava koje nas potiču da sve češće razgovaramo o književnom jeziku. No o tom je bilo riječi na drugom mjestu⁷ i to nije predmet ovoga članka. Norme književnoga jezika moraju se suprotstavljati dijalekatskoj raznolikosti dakle i jezičnom razvoju jer je i on jedan oblik te raznolikosti. Ništa tu ne smeta što se pri tom ne može po prirodi stvari nikada postići potpun uspjeh. Što stabilnija i čvršća norma potrebna je komponenta koja će jezičnom razvoju kao rezultanti dati najpovoljniji mogući pravac. Dakako, povremeno i vrlo suzdržljivo norma će se mijenjati, ako se jasno uvidi da se može smanjiti napor potreban za učenje norme, a da to ne izazove nikakvih nepoželjnih posljedica u razvoju književnoga jezika. Ali što manje takvih promjena, to bolje, pogotovo u časovima kad društvena situacija nije povoljna za učvršćivanje književnoga jezika. U svakom je slučaju neprihvatljiva norma koja bi, kako neki zamišljaju, u korak pratila razvoj jezika. Takva norma prestala bi biti norma jer bi to značilo ozakonjenje jezičnoga nereda i napuštanje književnoga jezika bez kojega ni jedno razvijeno društvo ne može postojati.

⁷ R. Katičić, »Normiranje književnoga jezika kao lingvistički zadatak«, Jezik, XI, str. 1–9.

JEDNOSTAVNA PRAVILA ZA PISANJE ZAREZA

Stjepan Babić

Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika dočekan je u našoj javnosti pretežno pohvalama. Javni su prigovori u početku bili vrlo rijetki, ali su zato privatni bili brojni, često i vrlo žučni. Na području gdje se do tada upotrebljavao Boranićev Pravopis najviše je kritike doživio nov način u pisanju zareza. To je potaklo prof. Lj. Jonkea da se osvrne na te prigovore i da izloži načela i primjenu logičke interpunkcije.¹ Polazeći od gramatičke, tj. od onoga što je blisko i poznato poznavateljima Boranićeva Pravopisa, nastojao je da novi način obrazloži. Naglasio je da slobodna interpunkcija i nije baš slobodna jer se ni u njoj zarez ne može stavljati po miloj volji pišćevoj. Iako je razlika u nazivima velika, iz temeljitoga proučavanja izlazi da je u pisanju neznatna: upotreba je po objema u pretežnoj većini ista. I u gramatičkoj pisac na mnogim mjestima sam odlučuje hoće li staviti zarez ili neće. Sloboda je u logičkoj veća samo kad zavisna rečenica nije ispred glavne, i to na mjestima gdje je stanka označena i drugim jezičnim sredstvima, npr.: *On već tri dana ne radi (,) jer je bolestan.* Na mjestu označenom znakom (,) jedan je signal završetak glavne rečenice, a drugi veznik *jer*. Samo je na takvim mjestima u logičkoj interpunkciji stavljanje zareza prepušteno pišćevoj volji. Gdje takvih signala nema, ni u slobodnoj interpunkciji nema slobode:

Mislila si u tajnosti, suze lije.

Mislila si, u tajnosti suze lije.

Molim lijepo, pišite.

Molim, lijepo pišite.

A jedan je takav primjer naveden i u samom Pravopisu na str. 110. U tim rečenicama u govoru stanka određuje kojem dijelu pripada *u tajnosti, lijepo*. U pismu toga signala nema, zato se mora obilježiti nekim znakom. Ako je to zarez, tada ga treba staviti na jedno od dva moguća mjesta, već prema tome što se željelo reći. Tu je postupak isti i po gramatičkoj i po logičkoj interpunkciji. Prema tome niti je gramatička interpunkcija nelogična niti je logička interpunkcija slobodna.² Zato je važno znati kad se zarez piše, a kad se ne piše jer inače ne samo da ćemo griješiti nego će katkad ispasti i ono što nismo htjeli napisati. Mnogi imaju volju da to nauče, ali je nevolja u tome što im sam Pravopis malo može pomoći. Pisanje je zareza u njemu objašnjeno na temelju jednoga vrlo ap-

¹ V. Jezik, IX, str. 71–77.

² Da jaka terminološka opreka *gramatička interpunkcija: logička ili slobodna interpunkcija* krivo odražava bit problema, vidi se i iz Belićeva članka »O stavljanju zapete« u kojem on misli da bi novu interpunkciju trebalo zvati sintaktička (v. NJ, 1. knj. n. s., str. 10), a to je isto što i gramatička. Svakako da sadašnji termini mnoge zavode u bludnju.